

En språkhistorisk belysning av de modala hjälpverben

1. Inledning

De modala hjälpverben omnämns ofta i grammatiska och språkhistoriska studier som en mycket speciell typ av verb. De utmärker sig gentemot andra verb genom en rad egenskaper av olika slag, som kan röra såväl verbens böjning som semantik och syntaktisk användning. Verben utgör dock ingen väl avgränsad grupp utan delar de flesta av dessa egenskaper med andra verb. Snarast kan man betrakta kategorin modala hjälpverb som en glidande skala från några prototypiska verb som har alla egenskaperna, t.ex. *kunna*, *skola* och *vilja*, till verb med färre egenskaper som också kan användas som självständiga verb, t.ex. *behöva*, *börja* och *orka*. Detta gör att kategorin som sådan blir mycket svår att avgränsa och ge en klar definition av. Även om man använder både formella och semantiska kriterier får man en rad verb som ligger på gränsen.

Denna kategori och problematiken runt den är förhållandevis väl beskriven för modern svenska, särskilt sedan SAG kom ut 1999 (Teleman m.fl.), men ganska knapphändig för äldre svenska. Det som finns består till största delen av etymologiska beskrivningar av enskilda verb, framför allt kan nämnas Björkmans "De modala hjälpverben i svenskan" (1919), och Wesséns kommentarer i "Svensk språkhistoria" (1965). Någon översikt över kategorins utveckling har jag dock inte funnit och det är en del av detta tomrum jag hoppas kunna fylla.

2. Ämnesbeskrivning

Den undersökning jag ska presentera här rör de modala hjälpverben i medeltida svenska, med vissa jämförelser i modern svenska, och ingår som en viktig del i min avhandling. Här och i avhandlingen lägger jag fokus på verbens formella egenskaper och undersöker hur själva verbkategorin har utvecklats under den svenska språkhistorien genom att granska ett antal typiska och mer perifera verb och se hur de används syntaktiskt. I avhandlingen kommer jag också att jämföra med andra studier som gjorts för modala hjälpverb i andra germanska språk, särskilt då engelska där forskare som Frank Palmer (1979) och Anthony Warner (1993) gjort grundliga beskrivningar av modalverbens utveckling. Jag kommer i avhandlingen även att anknyta till grammatikaliseringssteorin och se hur väl utvecklingen av de svenska verben passar in i denna.

3. Metod och material

I den här undersökningen har jag valt att koncentrera mig på tre viktiga formella egenskaper, som syns i tabell 1. Alla tre är utmärkande för de typiska modalverben, men finns också i varierande grad hos andra hjälpverb. Jag kommer här

inte att diskutera var gränsen ska dras mellan modala och andra slags hjälpverb utan betraktar alla verb med dessa tre egenskaper som mer eller mindre modala och de verb som har egenskaperna i högst grad som centrala modalverb.

Tabell 1: *Typiska egenskaper*

-
1. Verbet är ett typiskt hjälpverb och förekommer inte som självständigt verb, dvs. det kombineras främst med infinitiv och i lägre grad med objekt eller bisats.
  2. Verbet kombineras vanligen inte med infinitivmärket *att*
  3. Verbet är relativt sett mycket vanligt
-

För att få en lämplig grupp verb att undersöka har jag gjort sökningar på dessa egenskaper i den morfo-syntaktiskt taggade korpusen PAROLE (19 miljoner ord), som finns vid Språkbanken i Göteborg. Jag har sedan tagit ut de verb som är relativt vanliga som hjälpverb (beräknat på andel konstruktion med infinitiv jämfört med total frekvens) och som är mycket vanliga med s.k. ren infinitiv, dvs. utan infinitivmärke (minst 95 %). Med denna metod har jag fått med alla verb som brukar omnämnas som modala i olika grammatikböcker (Lagervall 2001) och de flesta av de mer perifera verben. Därefter har jag delat in verben efter ursprung på så sätt att jag har placerat verb med preterito-presentisk böjning i en grupp för sig. Enligt bl.a. Birkmann (1987) och Warner (1993) utgjorde denna böjningstyp grunden för uppkomsten av modala hjälpverb i de germanska språken och den är därför särskilt intressant. Dessa verb utmärker sig idag genom att inte böjas med vanliga presensändelser, t.ex. *kan* och *ska*.

Tabell 2: *Utvalda verb till undersökningen*

-
1. Modala verb av preterito-presentiskt ursprung:
kunna, må, månne (inf. *mona), skola och vilja**
  2. Modala eller modalliknande verb av annat ursprung:
bruka, böra, börja, försöka, *gitta, lär, måste, pläga, råka, *töra och våga
-

* = Dessa infinitivformer har i dag försvunnit, men används här för att beteckna verben med alla sina temaformer.

** = Verbet *vilja* är egentligen inte ett preterito-presentiskt verb, men brukar räknas till denna kategori p.g.a. stora likheter i böjningen.

Dessa verb har jag sedan undersökt i fyra medeltida kröniketexter. Jag har medvetet valt texter av samma genre för att underlätta jämförelser mellan dem, men man måste ta med i beräkningen att detta naturligtvis påverkar resultaten.

Tabell 3: *Det medeltida materialet*

Text	Tid	Antal ord
Erikskrönikan (EK)	mitten 1300-t.	28.430
Karlskrönikan (KK)	mitten 1400-t.	58.405
Sturekrönikorna (SK)	slutet 1400-t.	44.542
Olaus Petris krönika (OPK)	början 1500-t.	108.040
	Summa:	239.417

En ungefärlig bild av hela materialet kan man få av tabell 5:

Tabell 4: *Materialet i siffror*

Verb/text	Erikskrön.	Karlskrön.	Sturekrön.	Olaus P. kr.	Summa:
Grupp 1:					
<i>kunna:</i>	48	204	218	399	869
<i>*mona:</i>	8	194	247	1	561
<i>må:</i>	90	177	163	131	450
<i>skola:</i>	214	583	332	1074	2203
<i>vilja:</i>	278	728	482	567	2055
Summa:	638	1886	1442	2172	6138
Grupp 2:					
<i>bruka:</i>		1	15	40	56
<i>böra:</i>	6	7	6	32	51
<i>börja:</i>	5	7	5		17
<i>försöka:</i>	2	2		6	10
<i>*gitta:</i>	38	18	15		71
<i>lär:</i>			1	17	18
<i>måste:</i>			2	106	108
<i>pläga:</i>	11	13	26	105	155
<i>råka:</i>		15	1		16
<i>*töra:</i>	11	40	27	3	81
<i>våga:</i>	1	8	9		18
Summa:	74	111	107	309	601
TOTALT:	712	1997	1549	2481	6739

* = Dessa infinitivformer har i dag försvunnit, men används här för att beteckna verben med alla sina temaformer.

4. Verbens frekvens

Som man kan se är det en förbluffande stor skillnad mellan de två verbgrupperna och indelningen efter ursprung verkar sålunda motiverad. Även det ovanligaste av de preterito-presentiska verben är ca tre gånger så vanligt som det vanligaste av de andra, och fast den andra gruppen har mer än dubbelt så många verb som den första upptar de bara ca 9 % av det totala antalet belägg.

De vanligaste verben genom hela materialet, inklusive modern svenska är *skola* och *vilja*, även om det sker en viss nedgång hos *vilja* efter Sturekrönikorna till förmån för det också vanliga *kunna*, såsom man kan se i tabell 5.

Tabell 5: *De 8 mest frekventa verben, jämfört med modern svenska*

EK		KK		SK		OPK		PAROLE	
vilja	278	vilja	728	vilja	482	<i>skola</i>	1074	<i>skola</i>	104145
<i>skola</i>	214	<i>skola</i>	583	<i>skola</i>	332	vilja	567	<u>kunna</u>	103471
<i>må</i>	90	<u>kunna</u>	204	<u>mona</u>	247	<u>kunna</u>	399	vilja	33727
<u>kunna</u>	48	<u>mona</u>	194	<u>kunna</u>	218	<i>må</i>	131	måste	24790
<i>gitta</i>	38	<i>må</i>	177	<i>må</i>	163	måste	106	<i>börja</i>	16839
<i>pläga</i>	11	<i>töra</i>	40	<i>töra</i>	27	<i>pläga</i>	105	<i>böra</i>	11744

töra	11	gitta	18	pläga	26	bruka	40	försöka	10156
<i>mona</i>	8	pläga	13	gitta	15	böra	32	bruka	4423

Även under den period som de medeltida texterna sträcker sig över kan man notera förändringar som kan vara tidsberoende. Verbet *måste* tillkommer under perioden och blir snabbt mycket vanligt (se 1), medan *mona* går motsatt väg och nästan har fallit ur bruk i dag (se 2). Dessutom har *gitta* och *pläga* blivit mycket ovanligare, medan *böra* och *bruka* blivit vanligare. De allra vanligaste verben håller sig dock i toppen i alla texterna.

- (1) Vtan **måste** så för mine fötter *krype*,
 efter min pijpe danse och sigh ödmuike (SK:7850)
 utan måste så för mina fötter krypa, efter min pipa dansa och sig ödmjuka
- (2) Kalkar ock disker **mon** iack ey *spara* (SK:7407)
 bågare och fat ska jag ej spara

5. Verbens syntaktiska användning

Om vi sedan går vidare till verbens syntaktiska användning så finns även här en påfallande stor skillnad mellan de två grupperna i min undersökning. I grupp 1 är konstruktionen med infinitiv starkt dominerande, som vi kan se i tabell 6, och har hela 94 % av beläggen totalt sett.

Tabell 6: *Verbens syntaktiska användning, grupp 1*

Kategori/ verb	infinitiv	at+ infin.	supinum	ellips	objekt/ bisats	övrigt	Totalt
<i>kunna:</i>	769	7	5	82	5	1	869
<i>*mona:</i>	448	2					450
<i>må:</i>	517	6	8	26		4	561
<i>skola:</i>	2167	5	16	11		4	2203
<i>vilja:</i>	1848	14	10	128	37	18	2055
SUMMA:	5749	34	39	247	42	27	6138

Även elliptiska konstruktioner med utelämnat huvudverb är relativt vanliga, medan verben är sällsynta som självständiga verb med objekt eller bisats. Det finns dock några belägg på *kunna* med objekt och på *vilja* med bisats, se ex. 4 och 5 nedan, och dessa är fullt möjliga ännu idag.

- (4) Then bezst **kunne** *weghin* aff allom them
 jak tror at han kom skiotast heem (EK:3394)
 den bäst kunde vägen av dem alla, jag tror att han kom fortast hem

- (5) Han **wille** at alle samman skulle komma och bekenna honom för theras herra och konung (OPK:6371)
Han ville att allesammans skulle komma och bekänna honom för deras herre och...

Verben kan också förekomma med ett infinitivmärke eller en supinum i stället för infinitiv, men ingetdera är särskilt vanligt. Andelen ren infinitiv totalt sett för den här gruppen ligger på 99,4 %.

I den andra gruppen är det, inte helt oväntat, större spridning på de olika funktionerna och även om infinitiv dominerar så är andelen nere på bara 59 %.

Tabell 7: *Verbens syntaktiska användning, grupp 2*

Kategori/ verb	infinitiv	at+ infin.	supinum	ellips	objekt/ bisats	övrigt	Totalt
<i>bruka:</i>	3			7	46		56
<i>böra:</i>	28	4		9	2	8	51
<i>börja:</i>	6	1		1	8	1	17
<i>försöka:</i>					8	3	10
<i>gitta:</i>	2	1	26	34	3	5	71
<i>lär:</i>	7				8	3	18
<i>måste:</i>	108						108
<i>pläga:</i>	136	12		5	2		155
<i>råka:</i>				7	6	3	16
<i>töra:</i>	64	1		15		1	81
<i>våga:</i>				1	16		18
SUMMA:	354	19	26	80	98	24	601

Stor spridning är det också mellan de enskilda verben. Trots att alla verben förekommer relativt mycket som hjälpverb i dag, är det tre, *försöka*, *råka* och *våga*, som inte förekommer som hjälpverb alls i det här materialet. Ytterligare några, t.ex. *böra* (ex. 6) och *gitta*, är inte lika vanliga som hjälpverb som de är idag. Däremot används andra, t.ex. *måste* och *töra* (ex. 7), ungefär likadant. Verbet *gitta* är värt en extra anmärkning. Detta verb används idag enbart med infinitiv men konstrueras i det här materialet främst med supinum. Detta är förmodligen den ursprungliga konstruktionen, eftersom den isländska etymologiska motsvarigheten *geta* konstrueras på samma sätt. Den har dock helt försvunnit i dagens svenska (8).

- (6) jac **tor** ey fullielige *thro* ther aa (KK:7375)
jag törs ej helt tro därpå
- (7) ther stodh han sin rettha plaga
som alla foredhare **bör** *haffua* (KK:4870)
där stod han sin rätta plåga, som alla förrädare bör ha

- (8) thz **giter** engin twnga *sakt* (EK:4207)
det kan ingen tunga sagt^[sup]

Även i denna grupp förekommer en del belägg med infinitivmärke och totalt sett är andelen ren infinitiv något lägre här, 95 %, men antalet belägg är egentligen för få för att man ska kunna dra några säkra slutsatser av dem.

Rent generellt verkar det trots allt som om det var mer accepterat med infinitivmärke på medeltiden än det är i dag. Om man tittar på vart och ett av de verb som är någorlunda vanliga som hjälpverb i mitt material och jämför andelen ren infinitiv med PAROLE, som i tabell 8, så ser man att andelen ren infinitiv har ökat för de flesta verben, även om skillnaderna är små.

Tabell 8: *Andelen ren infinitiv i %*

Verb/ex.	Medeltiden % ren inf.	PAROLE % ren inf.	Verb/ex.	Medeltiden % ren inf.	PAROLE % ren inf.
Grupp 1:			Grupp 2:		
<i>kunna:</i>	99,1	99,99	<i>böra:</i>	87,5	100
<i>*mona:</i>	99,56	100	<i>lär:</i>	100	100
<i>må:</i>	98,85	100	<i>måste:</i>	100	99,98
<i>skola:</i>	99,76	100	<i>pläga:</i>	91,89	100
<i>vilja:</i>	99,25	100	<i>töra:</i>	98,46	100

Störst skillnad är det för *böra* och *pläga*, som på medeltiden kunde förekomma i konstruktioner som ex. 9 och 10. Även för verben i grupp 1 finns exempel i materialet som verkar fullt rimliga, men som inte används i dag (ex. 11).

- (9) ty hon war hogmodig och stoorsinnat, och skickade sich icke som en from
Fföirstinna **böör at göra** (OPK:2195)
ty hon var högmodig och storsinnad och skickade sig inte som en from
furstinna bör att göra
- (10) her Erik krummedijke munde han sidan at spöra
huru man **pläger** en Marsk *at göra* (KK:2058)
herr Erik Krummedike skulle han sedan åtspörja,
hur man brukar en Marsk att göra.
- (11) thy **maa** han siith nampn mz ära *ath bära* (SK:2071)
därför må han sitt namn med ära att bära

6. Slutsatser

Trots att materialet egentligen är ganska litet kan man dra en rad ganska säkra slutsatser av det. Till att börja med är det uppenbart att kategorin modala hjälpverb, definierad utifrån de egenskaper jag ställt upp, under medeltiden främst bestod av de fem preterito-presentiska verb jag har i grupp 1. Ytterligare några verb användes

främst som hjälpverb, t.ex. *böra* och *töra*, men är relativt sett inte alls lika vanliga som idag. Under perioden kommer dock *måste* in och ansluter sig till centralgruppen, ungefär samtidigt som *mona* minskar kraftigt i bruk.

Syntaktiskt sett dominerar konstruktionen med ren infinitiv i hela materialet. Verben i grupp 1 beter sig i stort sett likadant som idag, medan den andra gruppen har förändrats mer. Några verb har tillkommit som hjälpverb sedan medeltiden och andra har blivit vanligare, vissa t.o.m. så mycket att de i dag ligger mycket nära centralgruppen, t.ex. *böra*. Bruket av ren infinitiv har också ökat rent generellt även om den var hög också på medeltiden, mest för verb som blivit vanligare som hjälpverb, men också i centralgruppen. Om samma utveckling fortsätter kan man gissa att fler verb som ligger på gränsen kommer att bli mer lika de modala, medan andra, främst *mände*, *må* och *gitta*, förmodligen kommer att falla bort helt.

Referenslitteratur

- Birkmann, T. 1987: *Präteritopräsentia. Morphologische Entwicklungen einer Sonderklasse in den altgermanischen Sprachen*. Tübingen. Max Niemeyer Verlag.
- Björkman, H. 1919: *De modala hjälpverben i svenskan I*. Lund.
- Lagervall, M. 2001: Kan man lita på grammatikböcker? Exemplet modala hjälpverb. I: *Humanistdag-boken 2001*. Göteborgs universitet.
- Palmer, F. 1979: *The English Verb*. Longman Linguistics Library. London.
- Teleman, U., Hellberg, S. & Andersson, E. 1999: *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm. Norstedts ordbok.
- Warner, A. 1993: *English Auxiliaries. Structure and History*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Wessén, E. 1965: *Svensk språkhistoria 3*. Lund. Almqvist & Wiksell.

Material

Krönikorna: <http://spraakbanken.gu.se/ktext/>
PAROLE: <http://spraakbanken.gu.se/lb/parole/>